

PSYKOLOGI, SPROG OG LOGIK

En diskussions-anmeldelse af Nini Prætorius

»Subjekt og objekt.

En afhandling om psykologiens grundlagsproblemer«

Hans Siggaard Jensen

I »Subjekt og objekt«¹ forsøger Nini Prætorius på basis af en række generelle sprogteoretiske og erkendelsesteoretiske afklaringer at bidrage til en kritik af den psykologiske videnskab. Arbejdet er omfattende og placerer sig meget klart i den danske tradition, der er udgået fra filosofen Peter Zinkernagel. Andre arbejder i denne tradition er Arne Thing Mortensens »Perception og sprog« og Niels Ole Bernsens »Viden«². I det følgende vil jeg forsøge at diskutere nogle af de grundlæggende opfattelser og argumenter som Nini Prætorius fremfører, idet det dog må være klart at en mængde af indholdet i bogen må gå ubehandlet hen.

Den ovenfor nævnte filosofiske tradition tager sit udgangspunkt i det forhold, som for alle er ubestrideligt, at mennesket er en sprogbruger, og søger derudfra at drage en række erkendelsesteoretiske og videnskabsteoretiske konsekvenser. Der benyttes typisk transcendentale argumentationsformer, og argumenter, der søger at gendrive en påstand ved at vise, at den i virkeligheden er i strid med det faktum at mennesket er en sprogbruger, der qua sprogbruger må kunne anvende sproget korrekt. For personer der ikke helhjertet tilslutter sig synspunkterne kan argumenterne ofte opleves som en art ruse, hvor man, når man først er kommet ind, da ikke kan komme ud igen, og hvor man måske set udefra kan betvivle hensigtsmæssigheden i overhovedet at svømme ind. Ikke desto mindre repræsenterer traditionen fra Zinkernagel en ganske væsentlig dansk filosofisk tradition, måske i virkeligheden den eneste der er skabt herhjemme i de seneste årtier. Karakteristisk for traditionen påberåber den sig ofte at nedstamme fra Niels Bohr, idet der specielt henvises til dennes undersøgelser over erkendelsessituationen med udgangspunkt i kvantefysikken. For den mere dominerende materialistisk orienterede del af den danske forskning, der har beskæftiget sig med videnskabsteoretiske problemer, opfattes Zinkernagel-traditionen oftest som en art lingvistisk idealisme.

Et helt centralt træk ved Nini Prætorius' argumenter, og også ved Zinkernagels, er at man påberåber sig *logisk nødvendighed*. Det bliver igen og igen framhævet at en bestemt ting eller et bestemt sagsforhold er logisk

nødvendigt, og en karakteristisk kritik af empirisk arbejds psykologer er, at forveksler kausal nødvendighed eller determineret med logisk nødvendighed, og altså tror at bestemte problemer er empirisk løsbare, hvor de i virkeligheden er logiske, og får deres løsning qua en analyse af konsekvenserne, de logisk nødvendige konsekvenser, af, at mennesket er sprogbruger. Og ikke blot er disse forhold logisk nødvendige som egenskaber ved virkeligheden, men logiske nødvendige forhold menes også at få praktisk betydning, som tvingende, i forhold til en række væsentlige politiske problemfelter, såsom ulighed, undertrykkelse, manipulation etc. Det forbliver for mig at se, bogen igennem uklart hvad der menes med logisk nødvendighed. Umiddelbart forekommer det mig, at man ved at udvide begrebet meget nemt kommer i den paradoksale situation, at man hævder, at noget er logisk umuligt og samtidig ser det for sig, og derfor må drage en række vidtgående konsekvenser for at komme ud af paradokset. Situationen minder i den forstand meget om Zenon's paradokser, hvor bevægelse erklæres for en logisk umulighed, samtidig med at man bevæger sig ned ad gaden. Det er afgørende for Nini Prætorius' argumenter og standpunkter, at der ikke blot argumenteres for at dette eller hint synspunkt eller sagsforhold er urimeligt, uhensigtsmæssigt, irrationelt eller værdiløst, men er logisk umuligt, qua et andet forholds logiske nødvendighed. Nu udvides som nævnt området for den traditionelle logik væsentligt, typisk ifølge Zinkernagel fra den aristoteliske logik, til Newtons mekanik og endende med Zinkernagels sprogregler, alle disse forhold som logiske betingelser for sprogbrug, dvs. for korrekte beskrivelser. Hvis det imidlertid er logisk nødvendigt at mennesker behandles som subjekter og ikke som objekter, ja så er det formodentligt sådan, at det ville være utænkeligt, at det forholdt sig anderledes; at det ligegyldigt hvad, ikke kunne forholde sig anderledes. Det synes imidlertid på ingen måde umuligt at forestille sig et samfund, hvor en del af menneskene behandles som objekter. Dette kunne tyde på, at der trods alt er en distinktion imellem den logiske nødvendighed hvormed et fysisk objekt kan siges ikke på samme tid at kunne være to steder, og så den logiske nødvendighed hvormed personer må behandles som subjekter. Og denne distinktion drages ikke, hverken hos Zinkernagel eller hos Prætorius. Dette hænger for mig at se sammen med, at Prætorius anvender begrebet »nødvendighed« som en egenskab, dvs. som en modal-operator, uden at skelne mellem nødvendighed som en egenskab *de re* og en egenskab *de dicto* dvs. som en egenskab ved et emne eller et sagsforhold og så en egenskab ved en logisk slutning eller en påstands sandhed eller falskhed, dvs. en påstands aleatoriske status. Som man vil kunne se i behandlingen af diverse modallogiske systemer kan, antager man, de re modaliteter reduceres (her anvendes en anden betydning af reduktion end den Prætorius kritiserer) til de dicto under forudsætning af, at man kan skelne mellem egenskaber som noget har nødvendigt eller umuligt, og så de kontingente egenskaber som noget kan have muligvis. Dette er hvad von Wright kalder

»prædikations-princippet«³. Det siger altså, at man kun kan reducere *de re* modaliteter til *de dicto* modaliteter, såfremt man kan skelne mellem formale og materiale egenskaber. Men en sådan skelnen er netop en skelnen mellem det logiske og det empiriske, en skelnen som Prætorius ikke kan tilslutte sig uden afgørende konsekvenser (nemlig at psykologien i sidste instans så bliver en formal videnskab, og dermed så at sige ophører med at eksistere). Hvorfor er det nu afgørende for Prætorius at kunne reducere *de re* modaliteter til *de dicto* modaliteter? Jo, enten må man acceptere at dette ikke kan lade sig gøre, og dermed må man også arbejde med distinktionen, hvilket medfører en ændring i begrebet om logisk nødvendighed, eller også må man tilslutte sig reduktionen. Da den logiske nødvendighed i sidste instans knytter sig til at mennesket er sprogbruger, må det vel også være meningsløst for Prætorius at antage at der forud for dette forhold, eller uafhængigt af det, skulle være logiske nødvendigheder, for dette ville også medføre, at man måtte drage en distinktion mellem typer af logisk nødvendighed, og dette hverken gør eller kan Prætorius gøre.

Ved forsvarshandlingen for Prætorius' værk, der jo er en disputats, påpegede Arne Thing Mortensen det forhold, at man for ham at se godt kunne forestille sig et samfund, hvor nogle ikke blev behandlet som subjekter, og at der altså ikke var tale om logisk nødvendighed, men om at man kunne argumentere logisk tvingende for, at man burde behandle alle som subjekter. Men det afgørende er her, at man ikke blot kan argumentere logisk tvingende for at en og samme genstand ikke kan være to steder på samme tid, men at den faktisk med logisk nødvendighed ikke *kan* være det. At der altså her er tale om en egenskab ved virkeligheden, og ikke kun ved argumenter og påstande. Jeg mener, at dette spørgsmål om logisk nødvendighed er det helt centrale i Zinkernagel-Prætorius' argumenter, og at det dukker op også i de sammenhænge, hvor der tales om logiske betingelser, og om nødvendige betingelser.

Når man begiver sig ud i en kritisk analyse af psykologien ved hjælp af transcendentale argumenter, så mindes man i og for sig om et tilsvarende projekt angående fysikken, nemlig Kants analyser i »Kritik der reinen Vernunft«. Nu kan man i hvert fald fortolke Kant på to forskellige måder. En er at han havde som projekt at vise muligheden og troværdigheden af den nys opståede klassiske mekanik, en anden at han ved hjælp af den klassiske mekaniks eksistens som troværdig videnskab søgte at drage en række filosofiske konsekvenser. I begge tilfælde antages den klassiske mekanik at eksistere som et meningsfuldt vidensfelt, og det kritiske projekt bliver da at drage grænserne for den meningsfulde anvendelse af denne type erkendelse, dvs. den empiriske erkendelses grænser. Hvor disse overskrides geråder fornuften ud i selvmodsigelser, og undersøgelsen af disse kalder Kant for dialektik. Prætorius' projekt synes på mange punkter lig Kants, dog med den væsentlige forskel at psykologien ingen sinde tages som noget givet eksisterende, der enten skal argumenteres for er mulig, eller ud fra hvis eksis-

stens der kan drages afgørende filosofiske konsekvenser. Tværtimod synes psykologien at høre til indenfor fornuftens misbrug, og som sådan ikke at kunne underkastes en analytik, men alene en dialektik. Psykologien som empirisk videnskab forekommer ifølge Prætorius' analyser at være en umulighed. Der er derfor også en vis ironi i bogens undertitel »En afhandling om psykologiens grundlagsproblemer«, idet denne synes at forudsætte, at der eksisterer en meningsfuld videnskabelig disciplin, psykologien, der har og kan have grundlagsproblemer. Helt bortset fra den erkendelsesteoretiske position ud fra hvilken en videnskab har grundlagsproblemer, en erkendelsesteori, der hviler på den klassiske tese om et fundament for erkendelsen og videnskaberne, en tese som jeg opfatter Zinkernagel som kraftigt benægtende.

Et afgørende træk ved videnskabernes udvikling har været, at man ofte har kunnet udvikle disse uden at man har haft en række filosofiske problemer afklarede. Filosofiske problemer eller hvis man absolut vil, grundlagsproblemer, er således ikke nødvendigvis en hindring for videnskabens udvikling. Det er endvidere ofte uklart hvordan egentlig sådanne problemer løses, for så vidt de overhovedet løses. Når matematikken i slutningen af forrige århundrede gerådede i en krise grundet at man opdagede interne inkonsistenser, så krævede dette en dybtgående analyse af »grundlaget« for matematikken. Problemerne løstes for mig at se igennem en række nye væsentlige forskningsprogrammer, der udviklede mængdeteorien og aksiomatiserede en række matematiske teorier. Man fik derved præciseret talbegrebet, og kunne i og for sig besvare spørgsmålet om hvad et naturligt tal var med at det var det, der fastlagdes igennem Peanos aksiomer. På den anden side forhindrede dette afklaringsarbejde ikke at der stadig, og faktisk i stadig stigende grad, var uenighed og uklarhed omkring de filosofiske problemer knyttet til matematikken, f.eks. også om talbegrebet. Ikke desto mindre kunne også matematikken i denne periode gøre store fremskridt. Der synes altså god grund til at sondre mellem problemer om de begreber som en videnskab arbejder med, f.eks. i dette tilfælde talbegrebet, og så arbejdet med disse begreber, som f.eks. arbejdet med at fastlægge et akceptabelt aksiom-system for de forskellige tal-systemer. Udviklingen af disse er fulgt et bestemt mønster knyttet til opdagelsen af og løsningen af bestemte typer paradokser. I vikeligheden har talbegrebets omfang og måske også indhold ændret sig væsentligt i løbet af denne videnskabelige udvikling. Ikke desto mindre er det selvfølgelig klart at en forudsætning for denne er at mennesket har talbegrebet, dvs. kan sondre mellem at påstå at der på bordet er en blyant, og så at der på bordet er én (og kun én) blyant. At diskutere hvad dette sidste egentlig vil sige er væsentligt, men er ikke i sin afklaring en forudsætning for matematikken, blot dette at vi faktisk kan tælle er nok til at sikre muligheden af en matematisk erkendelsesudvikling. Det forekommer også uklart hvilket bidrag afklaringen af talbegrebet i den ovennævnte forstand egentlig skulle give til matematikken og

løsningen af matematiske problemer. Hvad der er klart er, at matematikken hele tiden må være i overensstemmelse med en række betingelser som sættes af hvad det vil sige at have tal-begrebet og at kunne tælle. Men dette giver i sig selv ikke mulighed for at aflede matematikken.

Man kan måske endda sige, at de væsentligste filosofiske fremskridt i matematikkens filosofi er gjort af matematikere, der har afklaret matematiske begreber, typisk som Peano fastlagde aksiomerne for de naturlige tal, snarere end af filosofiske begrebsanalyser. Der skulle hermed i det mindste være sat spørgsmålstejn ved en tese som Zinkernagel hylder, og som jeg opfatter Prætorius som tilsluttende sig i det mindste i praksis, nemlig at der aldrig er tale om *to problemer*, ét om et givet begreb og vores anvendelse af det og så et andet om det begrebet bruges til at tale om eller referere til. I virkeligheden, hævder Zinkernagel, er der kun ét problem, nemlig hvordan anvendes et givet ord korrekt. Ved den omtalte forsvarshandling påberåber Zinkernagel sig Niels Bohrs autoritet for netop dette standpunkt, som jeg opfatter som fundamentalt. Dette spørgsmål hænger igen sammen med muligheden af at sondre mellem formale og materiale spørgsmål, og dermed om begrebet om logisk nødvendighed, og hele karakteren af den filosofiske og empiriske analyse og undersøgelse af f.eks. psykologiske fænomener. Hvis der kun er ét problem, ja så er det meningsløst at skelne mellem en analyse af bevidsthed-begrebet og så en psykologisk undersøgelse af bevidstheden.

Nini Prætorius argumenterer overbevisende for det standpunkt at psykologien som videnskab ikke kan modelleres efter eksakte naturvidenskaber, hvad enten de forstås ud fra den ene eller den anden videnskabsteoretiske skole. Dette er et standpunkt som mange, der har beskæftiget sig med psykologiens filosofi deler. Vi finder det i fænomenologien, hvor f.eks. Husserl stærkt betonedede nødvendigheden af både at have en transcendental psykologi og en empirisk psykologi, og vi finder det i hele den hermeneutiske tradition udgående f.eks. fra Wilhelm Dilthey. Også i den angelsaksiske analytiske filosofiske tradition har man påpeget dette forhold, og endda yderligere ofte overhovedet anfægtet muligheden af andet end en filosofisk psykologi, dvs. benægtet muligheden af en egentlig videnskabelig empirisk psykologi⁴. Det forekommer derfor ikke særligt kontroversielt nu atter at hævde at psykologien ikke kan være en naturvidenskab, og heller ikke bør være det. Ej heller synes der at være stor tvivl om, at en empirisk psykologi i givet fald ikke ville kunne besvare alle spørgsmål man meningsfuldt kunne stille om bevidsthed, handlen og erkendelse. Allerede Husserl argumenterede omkring århundredskiftet overbevisende imod den afart af den empiriske positivisme, man kalder psykologismen⁵. Han gjorde det bl.a. ved at påvise, at man ikke kan redegøre for centrale logiske begreber ud fra psykologiske, men at de logiske snarere var forudsatte for at man overhovedet kunne drive psykologi. Det er muligt, at mange psykologer stadig tror, at psykologien kan være en videnskab tæt op ad de eksakte naturvidenskaber,

og/eller at psykologien er en videnskab, der på afgørende vis kan bidrage til at klarificere logiske og erkendelsesteoretiske grundbegreber som sandhed, evidens, viden etc. Det forekommer mig dog, når man ser på psykologiens historie i de sidste hundrede år, at sådanne synspunkter ikke er alene fremherskende. Prætorius argumenterer også overbevisende imod ideen om altomfattende og udtømmende videnskabelige teorier. At videnskabelige teoridannelser skulle kunne have disse egenskaber forekommer mig også at være en idé, der tilhører positivismens glansperiode, specielt den logiske positivisme⁶. Muligvis er sådanne opfattelser stadig udbredte blandt psykologer, men har dog i adskillige årtier været udsatte for kritik både fra videnskabeligt og filosofisk hold.

I øvrigt forekommer det mig at en af de største udfordringer i øjeblikket til en restrukturering og reduktion af psykologien ikke så meget kommer fra de eksakte naturvidenskaber, dvs. primært fysikken, men fra den gren af biologien som nu efterhånden går under betegnelsen »socio-biologi«⁷. Hvad angår reduktionisme så hævder Prætorius, at enhver form for reduktionisme er umulig. Nu er begrebet reduktionisme flertydigt, men såfremt enhver form er umulig, ja så er påstanden også ret omfattende. Som jeg forstår argumentet drejer det sig ikke blot om reduktion af psykologiske termer til biologiske, fysiologiske, sociologiske, men netop om *enhver* form for reduktionisme. Ikke desto mindre forekommer det mig at videnskabshistorien faktisk kan opvise en række eksempler på hvad der med rimelighed må kaldes videnskabelige fremskridt, der faktisk har været reduktioner. Man kan her tænke på reduktionen af en fænomenologisk termodynamik til en materialistisk partikel-dynamik som Boltzmann foretog, eller på reduktionen af en fænomenologisk genetik til en materialistisk molekylærbiologi, som foregik og foregår i og med bl.a. opdagelsen af DNA's struktur og den genetiske kode. Såfremt enhver form for reduktionisme er umulig af logiske grunde, forbliver det helt uklart, hvad egentlig disse to ret så afgørende videnskabelige bedrifter egentlig har bestået i. Så vidt jeg kan se er nogle former for reduktionisme mulige og andre ikke. Det afgørende problem er at finde ud af at drage denne distinktion. Dette anfægter selvfølgelig ikke er argument om at specielt reduktionen af psykologiske termer og begreber til fysiologiske eller biologiske. Men Prætorius argumenterer for mig at se netop omvendt, nemlig med at da enhver form for reduktionisme er umulig er netop også denne form umulig, og dette argument mener jeg ikke er holdbart.

Et andet begreb som Prætorius retter skytset imod er »determinisme«. Begrebet forstås ofte som en endelig eller udtømmende redegørelse, men også som en kausal eller betingende redegørelse af lovmæssig karakter, hvad Prætorius kalder objekt-orienteret, for et givet fænomen. Dette spørgsmål hænger som bekendt sammen med diskussionen om, om man overhovedet i psykologien kan give kausale forklaringer på menneskelige handlinger, og dermed om spørgsmålet om videnskaben kan give nødven-

dige og tilstrækkelige betingelser for en given handling eller et givet fænomen. Ser vi et øjeblik på determinisme i en bredere forstand, og ikke i den snævre hvor den opfattes som udtømmende redegørelser, så oplever jeg også, at Prætorius tager afstand fra denne og benægter dens logiske mulighed i psykologien. Dette hænger nøje sammen med opfattelsen af subjektet og af subjektet som en transcendental betingelse af en bestemt art og med bestemte konsekvenser for psykologien. Ikke desto mindre forekommer det mig at man indenfor psykologien faktisk kan finde teori-dannelser, der er deterministiske og som er det med en vis ret og rimelighed. Udviklingspsykologien synes mig at påvise bestemte empirisk konstaterbare udviklingsforløb, der går igen og igen fra individ til individ. Både f.eks. Piaget og Leontiev har undersøgt sådanne og søgt at give forklaringer på dem. Det forekommer mig også rimeligt at antage, at der faktisk er træk ved vores kognitive udvikling der er fastlagte og kan beskrives som lovmæssigheder, og hvor man også med en vis rimelighed kan tale om determineretthed, ihvorvel jeg ikke mener man nødvendigvis kan redegøre for denne determineretthed som en simpel mekanisk kausalitet. Det er muligt, at både Piaget og Leontiev tager fejl, men at deres undersøgelser og teorier skulle være meningsløse eller direkte logisk umulige, finder jeg tvivlsomt. Og i det mindste finder jeg deres forskningsprogrammer både interessante og frugtbare, og eksempler på hvad psykologi f.eks. kan være. Det er også klart, at begge psykologer har beskæftiget sig med problemer af filosofisk karakter, og måske gjort den fejl at søge at løse begrebsmæssige problemer ud fra psykologiske teorier, der forudsætter netop de begreber man søger at belyse, noget man kunne kalde »den transcendentale fejlslutning«, og som ganske afgjort er ret udbredt. Dette er måske illegitimt, men det er ikke illegitimt at en videnskabsmand qua videnskabsmand og det være sig i dette tilfælde psykolog, gør sig visse ontologiske forudsætninger, og derudfra søger at fremsætte forklarende teorier. Det foregår i alle videnskaber, og det ville for mig at se være naivt at tro at videnskaben kunne vælge entydigt for os angående de forskellige mulige ontologiske forudsætninger. Dette viser videnskabshistorien da også med al ønskelig tydelighed. Piagets ideer om sammenhængen mellem logik, matematik, psykologi og biologi er givetvis hvad der kunne kaldes vidtløftige, og det samme kan muligvis også siges om Leontievs opfattelse af bevidstheds-begrebet, men deres analyser og forklaringer af kognitiv udvikling synes mig ikke dermed at være invalide-rede, endsige logisk meningsløse eller umulige. Når således Leontiev konstaterer en bestemt udviklingsrækkefølge i børns leg og opstiller en forklaring derpå, synes dette mig helt fornuftigt, ligesom hans omvendt af problemet om børns leg fra at forklare at børn leger til at forklare, at børn udviser den form for bevidsthed, vi kalder fantasi, forekommer mig væsentlig⁸. Hans teorier, observationer og eksperimenter mener jeg siger noget nyt om børn og fantasi, noget vi ikke ellers ville have vidst, og noget der har en vis både teoretisk og praktisk betydning. Men de udviklingsregelmæssighe-

der han konstaterer og forklarer får dermed, under visse forudsætninger, karakter af deterministisk erkendelse, uden dermed for mig at se at være noget det har logisk nødvendighed. En verden kunne være indrettet med børn der udviklede sig anderledes, også selv om børnene voksede op og blev sprogbrugere, forekommer det mig.

Det forhold at mennesket udvikler sig, også som sprogbruger, dvs. blandt andet overhovedet går fra en tilstand uden sprog til en med, i hvert fald i de fleste tilfælde, synes også at være et fundamentalt empirisk faktum. Man kan givetvis studere dette forhold på mange måder, og konstatere en række lovmæssigheder og sammenhænge. Man kan dermed sige noget om, hvad det vil sige at være en sprogbruger, og hvad det vil sige at erhverve et sprog. Man kan endvidere gøre sig teorier om sprogets udvikling og opståen, teorier det er svært at verificere, men som kan indgå i et større teoretisk hele og dermed vinde eller miste plausibilitet. Videnskabsmænd, herunder psykologer foretager sig sådanne ting, og for mig at se med al mulig rimelighed. Det er vel hvad man forventer af dem. Det er formodentlig også sådan at man ad denne vej aldrig udtømmende og endeligt kan redegøre for, hvad det vil sige at være en sprogbruger eller et subjekt (men er der faktisk nogen der alvorligt har troet det?). Nu drager Prætorius ret vidtgående konsekvenser af dette at have et sprog og være sprogbruger. Der synes da at opstå nogle problemer omkring forholdet mellem dette og så det empiriske faktum, at barnet erhverver sproget gradvist og først efter at have eksisteret som menneske i op til et par år. Det er klart, at barnet kun erhverver sproget fordi der allerede eksisterer et samfund af talende, tænkende og handlende væsener, nemlig de voksne, dvs. dem der allerede har erhvervet sproget. Men dette er en empirisk forudsætning, og Prætorius gennemfører angiveligt en logisk tvingende analyse af forholdet og de konsekvenser, der følger af at være en sprogbruger. For mig at se kan man kun forene disse to beskæftigelser med barnet som subjekt, ved at hævde at den ene er en videnskabelig beskæftigelse underlagt visse betingelser, men empirisk og videnskabelig, og den anden en filosofisk, transcendental analyse af en række begreber. Logisk tvingende konsekvenser er jo ikke underlagt tid, medens barnet faktisk kun i en bestemt tidsfølge, der netop tager tid, erhverver sin indsigt. Man kan, som Piaget gjorde det, studere hvordan børn erhverver logiske begreber, og måske også derudfra drage en række interessante teoretiske slutninger, men man kan ikke dermed sige, at man har redegjort for disse begreber, endsige nægte at man netop i sine undersøgelser må forudsætte dem. Men det er vel vilkår som al videnskab lever med, og kan leve med. At psykologien her skulle have en særstatus, mener jeg ikke, der kan argumenteres overbevisende for.

Det er selvfølgelig rigtigt at psykologen qua subjekt, person studerer subjektive fænomener, og som sådan er i et særligt forhold til sit objekt (dvs. sin videnskabelige genstand), og som sådan er underlagt visse begrænsninger og betingelser, der nødvendigvis må respekteres, men for mig at se gæl-

der dette også andre videnskaber. Kosmologien er et interessant eksempel. Hvor psykologien altså beskæftiger sig med bl.a. psykologen selv, så har kosmologien den i Prætorius' terminologi uheldige egenskab at være altomfattende. Dette betyder dog ikke at den kan eller vil sige alt om alt, men alene at dens genstand er altomfattende. Den må også være underlagt betingelser qua at den overhovedet bedrives af et handlende, erkende subjekt. Enhver kosmologisk teori der nemlig udelukker betingelser i universet, der med vor nuværende viden ville umuliggøre (her er tale om fysisk og ikke logisk umulighed) eksistensen af mennesker, en sådan teori må alene qua at den fremsættes af mennesker forkastes⁹.

Nini Prætorius argumenterer ofte for at man angående en given sammenhæng ikke kan finde både nødvendige og tilstrækkelige betingelser, f.eks. for en kausal sammenhæng, en determination af en eller anden art ell. lign., men alene faktisk kan finde nødvendige betingelser. Først og fremmest er det vigtigt her at fremhæve at dette begreb om nødvendighed ikke kan være det samme som det der indgår i argumenterne for bestemte forholds logiske nødvendighed. Logisk nødvendighed er så vidt jeg kan se et begreb der er nødvendigt for at kunne karakterisere hvad der menes med nødvendige betingelser f.eks. i en kausal sammenhæng. Når Prætorius således påviser at kun nødvendige betingelser lader sig erkende typisk indenfor en stor del af psykologien, men ikke tilstrækkelige, så mener jeg at psykologien her, på godt eller ondt, faktisk deler skæbne med en række andre videnskaber, ja man kunne vove den påstand at nødvendige og tilstrækkelige betingelser alene er meningsfulde i videnskaber, hvor man undersøger idealiserede modeller, og hvor man altså enten i form af en eksperimental situation eller et tankeeksperiment har kunnet udelukke en hel række faktorer. Vi kan i kausale sammenhænge konstatere, at der har været nødvendige og tilstrækkelige faktorer til stede, ellers ville et givet fænomen eller en given begivenhed ikke have fundet sted, men vi kan næppe enumerere alle de tilsammen nødvendige og tilstrækkelige faktorer. Ofte er vi netop også fuldt ud tilfredse, såfremt vi har fundet en række nødvendige faktorer. Antag at vi ønsker en teori om kriminalitet. En sådan ønsker vi nok primært for at kunne forebygge denne. Kender vi nu en række nødvendige faktorer, der fremkalder kriminalitet, ja så er vi også i stand til at forebygge denne, såfremt den nødvendige faktor er kontrollabel, her altså eliminabel. (Her ser vi i øvrigt betydningen af at sondre mellem logisk nødvendighed og nødvendighed som en nødvendig betingelse/faktor, idet den nødvendige faktor såfremt den var logisk nødvendig jo netop ikke ville være eliminabel). Det kan være at eliminationen af faktoren, på trods af at den ville forebygge kriminalitet, af andre grunde ikke kan foretages, f.eks. moralske eller politiske grunde. Det centrale er, at indsigt i et givet fænomens nødvendige betingelser er tilstrækkelig til at vi ofte har netop den viden vi søger, og i hvert fald er sådan viden ofte alt hvad vi faktisk finder i videnskaberne. Såfremt psykologien kan levere en række nødvendige betingelser

for visse psykologiske fænomener, ja så mener jeg man egentlig er kommet langt.

Når man stifter bekendtskab med den erkendelsesteori og sprogteori som Zinkernagel og Prætorius udvikler, møder man en verden af materielle genstande, ting og genstande, subjekter, der befinder sig i erkende- og handle-situationer. Det centrale træk ved personer, subjekter er, at de er sprogbrugere, og derfor har erkendelse, og kan give korrekte beskrivelser af de situationer, de befinder sig i. Hvad der mangler i denne verden er de levende organismer, der formodentlig erkender verden og som muligvis også handler i den, men som ikke er sprogbrugere, nemlig dyrene. Der er næppe tvivl om at studiet af dyr og deres adfærd i sig selv er en respektabel videnskab, hvor den bliver interessant er når den benyttes til at belyse træk ved den menneskelige psykologi. Noget sådant må for Prætorius absolut være udelukket. På den anden side kunne man jo i det mindste tænke sig, at man via dyre-studier rent heuristisk kunne komme frem til hypoteser om nødvendige betingelser for visse psykologiske fænomener hos mennesket. Et eksempel kunne være studier af emotioner. Det er klart, at man selvfølgelig arbejder under den begrænsning, at man på forhånd qua at psykologen er en person og en sprogbruger allerede må konstituere genstanden igennem egen erfaring og det offentlige sprog, men dette forhold deler som nævnt psykologien med alle andre videnskaber. Såfremt man altså akcepterer, at man i psykologien ofte »nøjes« med at søge nødvendige betingelser, så mener jeg studiet af dyr kan spille en væsentlig heuristisk rolle for human-psykologien.

Et andet afgørende træk ved Zinkernagel-Prætorius' teori er, at alene personer qua sprogbrugere kan siges at fremsætte påstande eller have viden der er sand, korrekt eller det modsatte. Jeg vil ikke her gå ind på den komplicerede diskussion om maskiners haven information eller ej, men alene holde mig til de levende væsener. Det forekommer mig rimeligt at antage at følgende situation kunne opstå: normalt trækker en flok trækfugle fra A til B om foråret. En af fuglene pådrager sig en sygdom og i stedet for at trække fra A til B ender denne fugl oppe ved C, hvor den f.eks. ikke overlever. Ville man nu kunne sige, at fuglen ikke havde haft korrekt information? Det er klart, at denne fugl som de andre må have haft information for at kunne flyve, dertil har fuglen jo et rimeligt veludviklet sanseapparat, men kan man tale om, at fuglen havde ukorrekt information? Vel alene i relation til faktisk at nå fremt til B og ikke C. Det er klart, at vi må sondre mellem vores beskrivelse af situationen og så det element af information, der indgår i situationen. Fuglen kan ikke fremsætte påstande eller gennemføre beskrivelser, dette hænger sammen med at fugle ikke er sprogbrugere, men er det alligevel ikke sådan, at fuglen qua levende væsen har information om verden, f.eks. om hvor den befinder sig, og at man med rimelighed kan sige, at fuglen der endte oppe ved C havde ukorrekt information, og også ville have haft det, såfremt begivenheden var foregået for 50 millioner år si-

den, hvor der så vidt vi kan skønne, ikke var personer eller sprogbrugere. Det er endvidere klart at for overhovedet at kunne gennemføre dette tankeeksperiment, må jeg som tænkende benytte mig at begreber og påstande og som sådan, qua tænkende, dvs. som person og sprogbruger, forudsætte at jeg ved hvad en påstand, en beskrivelse, er, og hvad det vil sige at én påstand er korrekt en anden ukorrekt. Men jeg mener ikke man deraf kan drage den konklusion at biologiske fænomener ikke med rimelighed kan tillægges status af at besidde eller være korrekte eller ukorrekte, idet vi jo nok må antage at fuglens havende en vis information faktisk er et biologisk fænomen.

For mig at se er det klart at dyr har viden, information om verden, og at den kan være korrekt eller ukorrekt. Hunden der leder efter et kødben det forkerte sted i haven har ukorrekt information om, hvor kødbenet befinder sig. Hvad vi imidlertid nok må antage er, at hunden ikke ved, at den har ukorrekt information om dette sagsforhold, eller at den overhovedet ikke kunne vide hvad det vil sige at have ukorrekt eller korrekt information. I øvrigt mener jeg, at Zinkernagel-Prætorius må hævde, at vi ikke kan gøre rede for hvad dette vil sige, men alene kan hævde at vi faktisk ved, at vi har viden og derfor også korrekt information. Men hvori denne korrekthed består kan vi faktisk ikke vide. Dette ligger både i Zinkernagels sprogregler og i Prætorius' erkendelsesteoretiske grundprincipper, at der her er tale om antagelser af logisk tvingende karakter man må gøre sig *forud* for fremsættelsen af enhver påstand. Vi er altså lidt bedre stillede end dyrene, idet vi kan vide, at vi har korrekt viden, men er altså ikke så godt stillede, ifølge Prætorius, at vi kan vide hvori korrektheden består.

Mennesket er ifølge Prætorius et subjekt, en sprogbruger – normalt. Det er rigtigt at der eksisterer mennesker, der er personer, subjekter, og at disse råder over viden. Men det er også tilfældet, at der findes mennesker, der ikke er sprogbrugere, og mennesker, der er sprogbrugere som har en mængde ikke korrekte overbevisninger. Der findes åndssvage, sindssyge, personer med tvangstanker og forfølgelsesideer, samt personer der ligger for illusioner, hallucinationer, og personer der »liger« af falsk, ideologisk bevidsthed og som ikke kender deres egne interesser eller deres eget vel. Det er klart, at både den sindssyge og den der »liger« af ideologisk bevidsthed har korrekt viden i betydningen, at vedkommende kan se f.eks. sukkerskålen på morgenbordet og bede om sukkeret. Men hvad med den virkeligt alvorligt sindssyge og den dybt åndssvage? Der kan vel være tale om at disse faktisk ikke er sprogbrugere og derfor ikke subjekter, og dermed ikke personer. Dette rejser vel i sig selv moralske problemer for Prætorius' teori. Men er det ikke også rimeligt at antage at netop sådanne undtagelser kan være objekt for psykologiske analyser og teorier, og at vi via en undersøgelse af disse kan få en væsentlig ny viden om hvad der vedrører de forhold der ikke er undtagelser. Vi vil i det mindste kunne uddybe hvilke nødvendige betingelser der gælder for at være et erkendende, handlende subjekt. Er det f.eks.

ikke netop denne forskningsstrategi Freud anvendte, og dermed f.eks. kunne fremsætte en række videnskabeligt frugtbare og legitime teorier om tvangshandlinger og neuroser. Dette strider ikke imod den berettigede kritik af mange psykoanalytiske (og marxistiske) teoretikere, at de ikke tager stilling til, og undgår, den problematik der ligger i disse generelle teoris selv-referentielle natur¹⁰. Men desværre må man nok så vidt jeg kan skønne akceptere, at selv om det er en klar forudsætning for f.eks. at kunne teoretisere psykologisk og psykoanalytisk, at man er et frit, erkendende, handlende, vidende subjekt, så kan samme subjekt godt være besat af tvangstanker og tvangshandlinger, der netop også gør subjektet ufrit, uvidende, passivt, og netop dette forhold er psykologisk interessant og kalder på forklaring. Det forekommer mig derfor rimeligt at hævde, at Freud og andre psykoanalytikere faktisk har kunnet fremsætte teorier, der kan vise at elementer af bevidstheden er determineret, teorier der måske er forkerte, men som i det mindste er meningsfulde og videnskabelige i og med at de påkalder sig analyse og modsigelse, ikke med logiske argumenter, men med empiriske undersøgelser.

Når man beskæftiger sig filosofisk og videnskabsteoretisk med psykologien forekommer det mig vigtigt i det mindste at gøre flere ting: for det første må man prøve at karakterisere det som psykologer faktisk foretager sig. Prætorius forholder sig relativt negativt til dette og anlægger nogle betragtninger over hvilke erkendelsesteoretiske misforståelser der ligger bag. Disse udbredte misforståelse forekommer i øvrigt pudsige, når det samtidig hævdes med hvilken logisk nødvendighed subjekter, herunder psykologer, må have korrekt erkendelse og viden, men altså åbenbart ikke om deres egen aktivitet. For det andet må man vel prøve at give nogle eksempler på hvad god psykologi så er eller burde være, for så vidt der kun forekommer dårlig psykologi indtil nu. Alternativt må man overveje om psykologien overhovedet kan være et respektabelt videnskabeligt projekt og under hvilke vilkår. Eksempler på god psykologi finder jeg ikke mange af hos Prætorius, men der er derimod en række betingelser en sådan må opfylde. Det står derfor for mig at se åbent om en psykologi, der opfylder disse betingelser også faktisk ville være en god psykologi i anden forstand end at den altså opfyldte disse betingelser. Det vil sige om den også var interessant, gav væsentlig ny viden, var brugbar osv. osv. Desværre er min umiddelbare fornemmelse, at den ville opfattes som en række trivialiteter, og at den, når den blev spændende, interessant og væsentlig, da ville overskride netop de betingelser, som den for at være god i Prætorius' forstand måtte overholde. Man kunne måske sige at Zinkernagel-Prætorius i alt for høj grad erkendelsesstrategisk arbejder med en forbuds-strategi. Dette og dette er logisk umuligt og meningsløst så det må man ikke. Som alle ved er forbud overfor dybtliggende tendenser, som der jo må være tale om da de er så udbredte og sejlivede, meget ineffektive. Det er snarere ved positive tilladelser, at man påvirker handlingsmønstrer. Er psykologiens nuværende stade

mistrøstigt, hvad Prætorius med Sigmund Koch mener, så må man enten affeje ideen om en psykologi, eller også prøve at påvirke udviklingen med en række »gulerødder«. Hvad er muligt, hvad er god psykologi, hvad kan man gøre og hvorfor. Det er åbninger snarere end lukninger der er behov for. Desværre opfatter jeg traditionen fra Zinkernagel til Prætorius som en art videnskabsteoretisk indre mission, og når det drejer sig om psykologien så er det snarere en disciplineret videnskabsteoretisk anarkisme, der er brug for¹¹. (Ikke videnskabelig anarkisme vel at mærke). Mange psykologi-historikere har undret sig over at psykologien, der jo er en uhyre ung videnskab, allerede er ældet, dvs. at der i de sidste 50 år er sket så lidt, medens stort set alt er sket i de første 50 år¹². Det er formodentlig rigtigt, at man i al for høj grad har ligget under for en række falske erkendelsesteoretiske idealer, og at det er vigtigt at afsløre disse som falske, men er det ikke samtidig ligeså vigtigt at den filosofiske og videnskabsteoretiske beskæftigelse med psykologien og dens problemer, skal kunne bidrage til at vise en vej ud af disse. Og der føler jeg mig ikke overbevist om at traditionen fra Zinkernagel til Prætorius faktisk vil vise sig frugtbar. Uden at forklejne erkendelsesteoretisk indsigt, så er vi jo også stærkt interesseret i noget videnskabelig viden, noget ny viden om os selv og den verden vi lever i, og den opnår vi næppe ved alene at studere hvad det vil sige at være sprogbruger, eller hvilken viden vi kan have alene qua dette forhold.

Der er selvfølgelig mange andre emner, der tages op i Prætorius' vægtige bog. Og mange andre emner kunne trænge til en diskussion, f.eks. opfattelserne af logik generelt og af videnskab generelt og dens relation til dagligdagsviden, specielt opfattelsen af videnskaben som en udvidelse af vor dagligdagsviden. Endvidere behandler Prætorius også en række problemer i den løbende debat om psykoanalyse, kognitionspsykologi og marxisme, men hele tiden under anvendelse af de grundlæggende erkendelsesteoretiske positioner. Jeg håber, at bogen vil blive diskuteret, idet den for mig at se er et originalt bidrag til en analyse af psykologien som videnskab, et bidrag der ligger indenfor en væsentlig dansk filosofisk tradition, måske den eneste originale hjemmefostrede tradition fra de seneste årtier.

NOTER

1. Nini Prætorius »Subjekt og objekt. En afhandling om psykologiens grundlægsproblemer«, Thanning & Appel, København 1981.
2. Peter Zinkernagel »Conditions for Description«, London 1962, Arne Thing Mortensen »Perception og sprog«, København 1972, Niels Ole Bernsen »Viden, En afhandling om vor erkendelsessituation«, Odense 1976.
3. G. H. von Wright »An Essay in modal logic«, Amsterdam 1951.
4. For Husserl kan henvises til hans berømte artikel om »Phenomenology« i Encyclopedia Britannica, og for Dilthey til hans »Psychologie«. Hvad angår den angelsaksiske tradition for »philosophical psychology«, der ligger tæt op ad Zinkernagel-Prætorius, kan

henvises til forfattere som Gilbert Ryle («The Concept of Mind»), G. E. M. Anscombe («Intention»), P. Geach («Mental Acts»), Peter Winch («The Idea of a Social Science»), D. W. Hamlyn («The Psychology of Perception»), A. C. MacIntyre («The Unconscious»).

5. se hans »Logische Untersuchungen« del I.
6. herhjemme findes en indflydelsesrig formulering af sådanne krav hos Louis Hjelmslev under navnet »empiriprincippet« i hans »Omkring sprogteoriens grundlæggelse«.
7. Jeg tænker her især på E. O. Wilsons arbejder »Sociobiology« og »On Human Nature«.
8. Jeg tænker her på hans kapitel »Legens psykologiske grundlag i førskolealderen« i hans »Problemer i det psykiskes udvikling«.
9. Argumenter af denne type er fremført af fysikeren og kosmologen J. A. Wheeler (elev af Bohr) se f.eks. hans »Is Physics legislated by Cosmogony?« i »Quantum Gravity« ed. Isham, Penrose & Sciama, Oxford 1975.
10. Et eksempel på en marxistisk forsker, der var nøje opmærksom på problemet er Lucien Goldmann, se f.eks. hans »Die Marxistische Erkenntnistheorie und ihre Anwendung auf die Geschichte des Marxistischen Denkens« bl.a. i »Ideologie« ed. Lenk, Neuwied 1961 og senere.
11. Meget af den fornyelse, der er sket i dansk psykologi siden midten af 70'erne, hvor man igen er begyndt at turde bedrive psykologi, kan måske også betegnes som en art videnskabssteoretisk »Grundtvigianisme«.
12. se f.eks. Daniel N. Robinson »An Intellectual History of Psychology«, New York/London 1976.